

HEGEL'İN MANTIK ÖĞRETİSİ - HEGEL MANTIĞININ METAFİZİKSEL TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME-

Ferit Uslu*

Abstract

Hegel's Doctrine of Logic -An Inquiry on Metaphysical Bases of Hegel's Logic-

In this paper, I investigate Hegel's system of logic briefly, then examine and try to show its metaphysical bases. According to Hegel, the task of the philosophy is to determine and find out the nature of the Absolute. Logic, in Hegel, is the name of the system that detects and determines the principles (categories) of the Absolute. The categories of logic or thought are ontological and are the categories of the Absolute. For this, it would be said that the whole philosophical system of Hegel is a system of logic and that his logic is totally a system of metaphysics. It seems that he sets up his logic on the bases of two principles: 1. "The reasonable is real and the real is reasonable" 2. Principle of identities of opposites. These two principles are principles of both logic and metaphysics.

Keywords: 1. Hegel 2. Logic 3. Dialectic 4. Absolute 5. Metaphysics

Bu çalışmada Hegel'in mantık öğretisi ana hatlarıyla ele alınmakta ve onun metafiziksel temelleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Hegel felsefesinde mantığın özel yerini ve metafiziksel temelini belirleyebilmek için, öncelikle Hegel felsefesinin temel özelliklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Hegel'e göre, felsefenin görevi Mutlak'ın mahiyetini ortaya çıkarmak ve onun yaşamını aydınlatmaktır.¹ Mutlak'ın yaşamı felsefe tarafından ortaya konurken, burada araç "düşünce" olacaktır.² Zira ona göre, düşünce gerçekliği bize verir. Hegel bu konuda *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*

---

* Araş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Ana Bilim Dalı

1 G. W. F. Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul, 1986, par. (paragraf) 47.

2 G. W. F. Hegel, *Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi I: Mantık Bilimi*, çev.: Aziz Yardımlı, 2. baskı, İstanbul 1996, par. 1-2. Bu esere bundan sonra *F.B.A.* şeklinde atıfta bulunulacaktır; Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Hegel*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1996, s. 16.

adlı eserinin Önsöz'ünde belirttiği bir üst ilkedен hareket etmektedir: "Aklî olan gerçektir ve gerçek olan aklîdir."³ Bu ilke gereğince Hegel Felsefesi'nde mantık, Mutlak'ın yaşamını kuracak düşüncenin ilkelerini belirler.⁴ Hegel düşünmenin varlıkla (Mutlak'la) özdeşliğini şu cümlesiyle ortaya koyar: "Hiç kuşkusuz denebilir ki mantık düşünmenin, onun belirlenim ve yasalarının bilimidir; ama gene de genel olarak düşünce, yalnızca içinde İdea'nın [kendinde Mutlaklık evresindeki Mutlak'ın] mantıksal olarak var olduğu evrensel belirliliği ya da öğeyi oluşturur."⁵

Hegel açısından Mutlak'ın düşünce olması, formel bir düşünce anlamında değildir.⁶ Dolayısıyla mantık Mutlak'ın yaşamını kurma görevini, ancak sonlu ile sonsuz, Mutlak ile sınırlı arasındaki karşıtlıkları ve bölünmeleri yenmekle yapabilir. Tecrübe dünyasının gösterdiği karşıtlık ve çelişkiler, ayrıca sonlu ile sonsuz arasındaki karşıtlık bir sentezle aşılabılır. Fakat bu sentez, sonlu ile sonsuz arasındaki temel karşıtlığı, tek taraflı olarak ve karşıtlıklardan birini diğerinden çıkarsanamaz biçimde sonluya ya da sonsuza indirgeyerek değil de "karşıtların özdeşliği" ilkesi gereğince sonlu-yu sonsuzla bütünleştirerek aşmayı hedefler. Burada bir süreç söz konusudur ve bu süreç diyalektik bir süreçtir. *Diyalektik*, varlığın bilgisi olarak Mutlak'ın rasyonel bir açıklamasını yapmayı hedefler.⁷

Hegel'e göre varlığın diyalektik bir yapıya sahip olması, aynı zamanda Mutlak'ın, kavramsal düşünceyi aşan ve üzerine daha fazla şey söylemeyecek bir özdeşlik olmadığı anlamına da gelmektedir.⁸ Bilakis Mutlak, zorunlu bir öz-edimselleşme sürecidir. Öyleyse felsefenin görevi, bu zorunlu süreci, kendi öz mantığına dayalı olarak A'da içkin olan B'nin A'dan nasıl zorunlu bir şekilde çıktığını göstermedeki gibi ortaya koymaktır. Açınımı mantıkî bir süreç olan Mutlak, üç evreden oluşur: 1. Kendinde varlık (İdea), 2. Kendisi için varlık (Tabiat), 3. Kendinde ve kendisi için varlık (Tin/Geist). Aynı şekilde felsefenin de üç ana bölümü vardır. Kendinde Mutlak'ı inceleyen ana bölüm, mantıktır. Tabiat felsefesi, "kendi için" Mutlak'ı inceler. Tin felsefesi de "kendinde ve kendi için" Mutlak'ı konu edinir.⁹

Hegel'e göre, mantık, Mutlak'ın yukarıda belirtilen iç özünü ortaya koymayı amaçlayan felsefenin bölümüdür.¹⁰ Mantık sadece biçimsel bir

3 G. W. F. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev.: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, 1. basım, İstanbul, 1991, s. 29. Hegel'in terminolojisinde akıl, hem nesnel hem de öznel anlama sahiptir ve birden fazla terimin karşılığı olarak kullanılır. Bunlar: *müdrîke* (anlık, Alm. *Verstant/ Intellekt*, İng. *Understanding/ Intellect*), *diyalektik akıl*, ve *ustur* (Alm. *Vernunft*, İng. *Reason*). Latince kökenli "ratio" Hegel'de *usun* değil *müdrîkenin* karşılığıdır (Michael Inwood, *A Hegel Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford, 1992, s. 242.)

4 Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, par. (paragraf) 48.

5 Hegel, *FBA*, par. 19.

6 G.W. Hegel, *Seçilmiş Parçalar*, çev.: Nejat Bozkurt, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1986, s.57.

7 Hegel, *FBA*, par. 9, 19; Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 29, 30.

8 Copleston, *Felsefe Tarihi: Hegel*, s.16.

9 Aynı eser, s.24.

10 Aynı eser, s.34.

disiplin olarak ele alındığında bu yaklaşım anlaşılmaz gibi görünse de, unutulmaması gereken Hegel açısından Mutlak'ın salt düşünce olduğudur.¹¹ Mutlak'ın düşünce olması, daha önce de belirtildiği gibi formel bir düşünce anlamında değildir. Mutlak, "daha önce sahip olmadığı, kendi kendisine verdiği kendi öz belirlenim (*bestimmungen*) ve yasalarının kendini açındıran ve geliştiren bütünlüğü olarak düşüncedir."¹² Saf düşünce bilimi ise mantıktır.¹³ Bu yüzden mantık aynı zamanda metafiziktir.¹⁴ Mantiğın konusu ve amacı, İdea'nın bu öz-belirlenim ve yasalarını mantıkî silsilesi içinde ortaya koymaktır. Kendinde Mutlak'tan kendinde Tanrı diye de söz eden Hegel'e göre mantığın konusu, felsefe tarihçisi Copleston'un ifadesiyle, "örtüsüzce, kendinde ve kendi için olduğu gibi gerçektir. Öyleyse sorun mantığın içeriği, Tabiatın ve sonlu bir tinin yaratılışından önce Tanrı'nın kendi ezeli özünde olduğu şekliyle sunulmuşudur diyerek de anlatılabilir."¹⁵

Hegel açısından Mutlak'ın saf düşünce olduğunu söylemiştik. Bu aynı zamanda onun bir mantıksal kategoriler bütünü ya da sistemi olduğu anlamına da gelir.¹⁶ Hegel bu tespiti şu sözleriyle ortaya koyar: "Varlığın kendisi ve onu izleyen alt-kategorileri, ayrıca genel olarak mantıksal kategoriler, Mutlak'ın tanımları olarak ele alınabileceği gibi, Tanrı'nın metafiziksel tanımlamaları olarak da ele alınabilirler. [...] Çünkü Tanrı'yı metafiziksel olarak tanımlamak onun tabiatını genel olarak *düşüncelerde* anlatmak demektir."¹⁷ Şu halde kategoriler, Mutlak'ın tanımlarıdır. Bu ifade aynı zamanda, "kategoriler Mutlak'tır" ifadesiyle özdeştir. Çünkü Hegel açısından bilme ve varlık özdeştir.¹⁸ Hegel için bunun anlamı, kategorilerin hiçbir zaman bağlı oldukları nesnelere bağımsız ve soyutlanmış bir biçimde ayrı bir (ontolojik) dünya oluşturmadıkları, bilakis düşünce içinde gerçekleştirilen soyutlamalar olduklarıdır; ayrılıkları bundan ibarettir. Mesela, "birlik" ya da "nicelik" kategorileri nesnenin dışında ideal birer varoluşa sahip olarak varolmazlar. "Birlik" ve nesne ya da "nicelik" ve nesne yalnızca mantıksal olarak düşüncede birbirinden ayrı görülmektedirler.¹⁹

Burada bir parantez açmakta fayda vardır, şöyle ki: Hegel, varlığın aynı zamanda bilme (kavram=düşünce) olduğunu veya tam tersini söylerken "spekülatif anlamı" içindeki *kavram* ile sıradan anlamı içindeki kavramın birbirinden farklı şeyler olduğuna dikkat edilmesini ister.²⁰ Ona göre,

11 Hegel, *FBA*, par. 11.

12 Aynı eser, par. 19.

13 Aynı eser, par. 19.

14 Copleston, *Felsefe Tarihi: Hegel*, s. 19.

15 Aynı eser, s. 35.

16 W. T. Stace, *The Philosophy of Hegel: A Systematic Exposition*, Dover Publications, Inc., New York, 1955, par.101.

17 Hegel, *FBA*, par. 85.

18 Aynı eser, par. 6.

19 Şahin Yenişehirlioğlu, *Felsefe ve Diyalektik (Bilgi Kuramı)*, Ümit Yayıncılık, 3. baskı, Ankara, 1996, s. 303.

20 Hegel, *F.B.A.*, par. 9.

tek yanlı, statik bir yapıya sahip ve sonuçta kendisiyle özdeşlikten başka türlü tanımlanamayan sıradan anlamıyla ele alındığında hiçbir kavramla sonsuz tanımlanamaz. Fakat kavramın bu sıradan anlamından ayrı bir de diyalektik anlamı vardır. Bu anlamında kavram kendi ayırımında (*hassa*) karşıtını içerir. Hegel açısından, ayırım, bir kavramı türünden ayıran yani onu belirleyen niteliktir. Hegel, her belirlemenin bir olumsuzlama olduğuna inanır. Her kavram kendi karşıtını mantıkî olarak içerdiğinden zorunlu olarak karşıtı doğurur. Böylece her kavram sadece kendisiyle özdeş değil, karşıtıyla da özdeştir. Varlık hiçliği içerir, sonlu sonsuzla anlam kazanır, bunların aksi de doğrudur. Sonludan söz etmek aslında sonsuzdan söz etmektir. Böylece Hegel'e göre, "mantığın başlıca yanlarından birini, düşüncenin kendisinin diyalektik olduğu, anlak olarak kendi kendisinin olumsuzuna, çelişki içine düşmesi gerektiği iç-görüsü oluşturur."²¹

Bu uzunca parantezden sonra şu söylenebilir: Kategoriler Mutlak'ın tanımlarıdır ya da mutlaktır demek, onların bu aktüel alemle ilgili olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü fenomenal alem ve aktüel evren, Mutlak'tan ayrı bir şey değildir.²² Sadece onun anlarından (evrelerinden) söz edilebilir. Bu anlar da, Mutlak'ta içkin olan potansiyel olanın açınımlarından başka bir şey değildir. Öyleyse Hegel açısından gerçeklik olarak sadece Mutlak vardır ve başka bir gerçeklik yoktur.

Bu anlattıklarımızı toparlarsak Hegel'in mantık ile yapmayı hedeflediğinin şu olduğunu görürüz: Alemin mantıkî açıklamasını yapmak.

Bir şeyin "mantıkî açıklamasını" yapmak, onun mantıkî zorunlulukla nasıl çıkarsandığını ve akla uygunluğunu göstermek demektir. Dolayısıyla Hegel'in mantıkla giriştiğinin şu olduğu söylenebilir: Alemin ilk sebebinin açıklamasını yapmak. Yani onun, hangi kategorilerin bileşimi olduğunu göstermek, fakat bunun mantıkî bir açıklama olabilmesi için de, kategorileri birbiriyle irtibatsız ve birbirinden kopuk bırakmayıp birbirlerinden mantıken çıkarsamak.²³ Bu sebeple mantık, Hegel sisteminin zorunlu olarak ilk bölümüdür, çünkü alemin ilk ilkesinin açıklamasını yapar.

Hegel'e göre mantık biçim açısından üç yön taşımaktadır. Bunlar: a) soyut ya da anlayış (*Verstand*), b) diyalektik ya da olumsuz-aklı, c) kurgusal ya da olumlu akli (*Vernunft*).²⁴ Bu üç yön sadece mantığın üç bölümünü oluşturmamakta aynı zamanda mantıksal-olgusal olan her şeyin, her kavramın ya da genel olarak gerçek olan her şeyin evrelerini teşkil etmektedir. Gerçekliği, ya da her bir kavramı tüm gerçekliği içinde incelemek için bu üç evrenin birden göz önünde bulundurulması gerekir. Şimdi bu evreleri daha ayrıntılı ele alacağız.

21 Aynı eser, par. 11.

22 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 168.

23 Aynı eser, par. 112.

24 Hegel, *age*, par. 79.

1. Anlama (*Verstand*)

Hegel'e göre, *anlak* tarafından gerçekleştirilen anlama, matematik yöntemi kendine örnek alan, özdeşlik ($A=A$) ve çelişmezlik ($A \neq A$ -değil) ilkesine dayanan ve böylece kategorileri donuk ve cansız kılan bir akıl yürütme biçimidir. Descartes ve Spinoza gibi filozoflar hep bu yöntemi kullanmışlardır.²⁵ Yukarıda belirtilen "sıradan anlamı içinde kavram", düşünmenin bu evresine aittir. Anlama, durağan belirlenimlerde ve bunların başkalarına karşı ayrımlarında durup kalan bir soyutlamadır. Nesnesine karşı her zaman ayrıştırıcı ve soyutlayıcı yaklaşan anlama, somutu tek yanlı ve dondurarak ele aldığı ve tutarlılık içinde geliştirildiğinde zararlı ve yıkıcı sonuçlara götürebildiği için sürekli eleştirilir. Fakat tüm bu eleştirilere rağmen faydalı bir yönü de vardır. Çünkü bizim bilgimizin ilk aşamasını oluşturur. Anlama özdeşlik ilkesine dayandığı için o olmaksızın hiçbir düşünce sağlamlığa ve belirliliğe sahip olamaz.²⁶

2. Diyalektik

Düşünmenin anlamadan sonra gelen aşamasıdır. Bu aşama, anlama aşamasında belirlenmiş, sınırlanmış kavramların kendi karşıtlarına dönüşmeleridir. Çünkü Hegel'e göre, her belirleme ve sınırlamanın iki yönü vardır: Olumlama ve olumsuzlama. Bir kavram bir tanımla belirleniyorsa bu demektir ki bu belirliliğini aynı zamanda olumsuzladığı karşıt niteliklerle elde etmektedir. Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta, bir kavramın dışarıdan başka karşıt bir kavram tarafından sınırlandırılmadığı aksine sınırlamanın diğer yönünün veya karşıtının bizzat onun özünde, tanımında var olduğudur.²⁷

Öte yandan Hegel terminolojisinde diyalektik iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Buradaki bağlamında diyalektik, düşünmeyi oluşturan üçlü evrenin sadece ikinci safhasına verilen addır. Ayrıca diyalektik adlandırılması Hegel tarafından düşünme sürecinin tümü için de kullanılmaktadır. Terimin bu iki anlamının bir birine karıştırılmaması Hegel mantığını doğru anlamak açısından önemlidir.²⁸

3. Kurgusal (Spekülatif) ya da Olumlu-Aklî Aşama (*Vernunft*)

Hegel'de düşünme sürecinde birinci evreye belirleme, ikinci evreye olumsuzlama ile ulaşılyordu, bu evre ise ikisinin bir sentezi olarak, karşıtlıklar içindeki belirlenimlerinin birliğidir. Burada yeni bir kavrama varıldığından bu aynı zamanda bir olumlama'dır. Fakat bu olumlama ile düşünmenin bittiği söylenemez. Zira Hegel'e göre düşünmenin kendisi diyalektik

25 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 141 vd.

26 Hegel, *F.B.A.*, par. 80.

27 Aynı eser, par. 81, 81 Ek 1.

28 Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, çev.: Selahattin Hilav, Yapı Kredi yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2000, s. 170.

bir "süreç" olduğundan, olumlama ile ulaşılan yargı da sabit kalmayarak bir sonraki diyalektik aşama için zemin teşkil eder.²⁹ Böylece akıl yürütme, düşünce sürekli bir ilerleme halinde gelişir. Bu son evrede akıl, karşıtların özdeşliği ilkesine göre hareket eder.³⁰

Hegel, bu evreyi belirtmek için kullandığı *kurgusal* teriminin yanlış anlaşılması gerektiğini belirtir.³¹ Çünkü kurgusal ile günlük dilde kastedilen, ne denli tutarlı ve mükemmel geliştirilirse geliştirilsin sonuçta öznel olan ve hayatla bağdaşmayan düşüncelerdir. Halbuki Hegel'in kurgusal ile kastettiği bunun tam tersidir. O, ne geçici olanı, ne de öznel olanı kasteder. Kurgusal, "anlama"nın ötesine geçemediği karşıtlıkları, ortadan kaldırmış olarak kendinde kapsayan ve bunun için kendini somut olarak ve bütünlük olarak kanıtlayan bir şeydir.³² Bu sebeple Hegel'e göre: "Kurgusal bir içerik bu nedenle tek yanlı bir önermede anlatılamaz. Mesela, eğer "Mutlak, öznel ve nesnelin birliğidir" dersek, bu hiç kuşkusuz doğrudur, ama gene de burada yalnızca birlikten söz edilmiş ve onun vurgulanmış olması nedeniyle tek yanlıdır, oysa gerçekte öznel ve nesnel yalnızca özdeş değil, ama o denli de ayırdırlar."³³ Böylece özellikle Kant'la birlikte olumsuzluk ifade eden ve eleştiri amaçlı kullanılan kurgusal terimi, Hegel terminolojisinde üstün bir nitelendirme amacıyla ve yüksek (evrensel) felsefenin vasfı olarak kullanılmıştır.

Hegel, mantığın kendi içinde üç bölüme ayrıldığını söyler Bunlar: 1- Varlık Öğretisi, 2- Öz Öğretisi, 3- Kavram ve İdea Öğretisi³⁴

Bunlar aynı zamanda kendinde Mutlak'ın üç kategorisine tekâbül ederler:

I- Dolaysızlığı içinde, kendinde kavram,

II- Yansıması ve dolaylığı içinde, kavramın kendi için varlık ve görünüşü,

III- Kendi içine geri dönmüşlüğü ve açınmış kendisinde kalışı içinde, kendinde ve kendi için Kavram.³⁵

Bu noktada şu soru akla gelebilir: Hegel, felsefesinin tamamıyla zorunlu mantıkî çıkarsamalara dayandığını iddia etmektedir. Fakat çıkarsamanın ilk ilkesinin belirlenmesi keyfî ve varsayıma dayalı olursa bütün sistem zorunluluğunu yitirmez mi? Öyleyse ilk kategorinin neden "varlık kategorisi" olduğu açıklanmalıdır.

Hegel, ilk kategorinin belirlenmesinin keyfî olamayacağını kabul eder.³⁶ Bu sebeple Hegel'e göre, çıkarsamaları zorunlu olacak ve kendi için-

29 Hegel, *FBA*, par. 82.

30 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 163.

31 Hegel, *age*, par. 82.

32 Aynı yer.

33 Hegel, *FBA*, par. 82.

34 Aynı eser, par. 83.

35 Aynı eser, par. 83.

de zorunlu bir bütün oluşturacak bir felsefenin bir başlangıcı da olamaz. Çünkü başlangıç olarak kabul edilen duruş noktası, Hegel'in sisteminde aslında sonuçtur. Böyle bir sonuçta felsefi akıl yürütme yine başlangıcına erişmekte ve kendi içine geri dönmektedir.³⁷ Buna göre Hegel felsefesi ve mantığı kendi içinde devreden bir çember şeklini almaktadır. Bu çember bir bütünlük oluşturur. Bu bütünlük ise Mutlak'tır.³⁸ Dolayısıyla böyle bir çemberde ilk kategorinin kendini temellendirme problemi de olmayacaktır. Çünkü ilk kategori olarak ele alınan şey söylenildiği gibi aslında ve aynı zamanda son kategoridir. Sistemdeki her bir kategori bir sonrakinin hem mantıkî sonucu hem de öncülüdür. Elbette böyle bir sistem kendi içinde zorunlu olarak tutarlıdır.

Tekrar mantığın yukarıda verilen bölümlenişine dönersek, bunun zamansal değil sırf mantıksal/çıkarımsal bir önceleme olarak görülmesi gerekir. Bunun neden böyle olduğunun kanıtlanması ancak tüm sistemin ayrıntılı bir irdelenişi ile ortaya çıkar. Çünkü Hegel'e göre, felsefede kanıtlama, "nesnenin kendini, nasıl kendisi yoluyla ve kendi içinden olan yaptığını göstermek demektir."³⁹

Yukarıda belirtilen mantıksal İdea'nın üç ana basamağı arasındaki ilişki şöyledir: Son aşamayı oluşturan kavram, "gerçeklik" açısından ilk aşamadır. Yani Gerçek olan kavramdır. Kavram, varlığın ve özün gerçekliğidir. Varlık ve öz ise kendi başlarında ele alındıklarında gerçekliğe sahip değildirler.⁴⁰ Burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Neden doğrudan Gerçek olandan ilk olarak başlanmıyor da, gerçek olmayanlardan başlanıyor. Hegel'in buna cevabı, tüm felsefi sisteminde izlediği mantıkî akıl yürütme yönteminin esaslarını verir niteliktedir. Cevap şudur: "Gerçekliğin, kelimenin tam anlamıyla kendini gerçeklik olarak gerçekleştirmesi için."⁴¹ Bunun anlamı, hiçbir kavramın, akıl yürütme süreci içinde keyfi olarak bir postulat şeklinde konulamayacağıdır. Çünkü böyle yapıldığı takdirde, zorunlu mantıkî bir çıkarsamadan söz edilemez. Zorunlu mantıkî bir çıkarsamanın olabilmesi için sonucun öncüllerde (mesela B sonucunun A öncülünde) örtük olarak bulunması gerekmektedir.

Mantıksal İdea'nın yukarıda sözü edilen üç basamağı arasındaki ilişki somut terimlerle ifade edilecek olursa şu anlama gelir: Gerçek olan Tanrı'dır, aynı zamanda Mutlak Tin (veya İdea)'dır. Fakat Gerçek olan Tanrı'nın gerçekliği, ancak tabiatı ve sonlu tını ondan ayrımları içinde gerçek olmayan olarak tanıdığımız zaman bilinebilir.⁴²

36 Hegel, *FBA*, par. 17.

37 Aynı yer.

38 Hegel, *a.g.e.*, par. 15.

39 Aynı eser, par. 83 Ek.

40 Aynı yer.

41 Aynı yer.

42 Hegel *FBA*, aynı yer

I. MANTIĞIN İLK ALT BÖLÜMÜ: VARLIK ÖĞRETİSİ

Varlık, salt kendinde kavramdır.⁴³ *Kendinde*, Hegel'in terminolojisinde bir şeyin örtük olarak, bir başka ifadeyle potansiyel ve içkin olarak bulunması anlamına gelmektedir.⁴⁴ Mesela meyve tohumda *kendinde varlık* olarak bulunmaktadır. Tohum ise meyvede *kendi için varlık* olmuştur. Yani örtük olan açığa çıkmış, potansiyel olan görünür olmuştur. Varlığın *salt kendinde* olması, düşünülebilecek en geniş soyutlama olarak, tüm ayrımları ve şeyleri içinde potansiyel olarak bulundurmasıdır. Bunun için, Hegel'e göre varlık, ilk kategoridir.⁴⁵ Varlığın kendisini izleyen kategorileri, ayrıca genel olarak mantıksal kategoriler Mutlak'ın tanımları olarak veya Tanrı'nın metafiziksel tanımları olarak görülebilir.⁴⁶ Çünkü Tanrı'yı metafiziksel olarak tanımlamak onun tabiatını düşüncelerde anlatmak demektir.⁴⁷

Varlık bir kategoriler bütünlüğüdür. Çünkü o, ilk ve ilk olduğu için en soyut (dolaysız) kavramdır. Varlığın alt kategorilerini; nitelik, nicelik ve ölçü oluşturur.

A. Nitelik

Nitelik, ilk olarak varlıkla özdeş belirliliktir. Çünkü nitelik, bir şeyi ne ise o yapan özelliktir. Nitelik kendi içinde a) varlık b) dış varlık c) kendi için varlık kategorilerine ayrılır.⁴⁸

B. Nicelik

Niteliğin karşısında, varlığa dışsal olan ve onun için ilgisiz olan belirliliktir. Çünkü bir şeyin büyüklüğü ve küçüklüğü gibi nicelikler onu "ne ise o" olmaktan alıkoyup değiştirmez. Nicelik de kendi içinde belirlenimler olarak şu üç alt kategoriye ayrılır:

a) Arı nicelik b) Nice (*das quantum*) c) Derece.⁴⁹

C. Ölçü

Ölçü, varlığın üçüncü basamağı ve ilk iki kategorisinin birliğidir. Diğer bir ifadeyle ölçü, nitel niceliklidir. Bunun Hegel açısından anlamı şudur: Her şeyin bir niceliği vardır ve bu belirlidir. Fakat bu şeyler, şu ya da bu büyüklükte olmaları karşısında ilgisizdirler, ama aynı zamanda bu ilgisizliğin de bir sınırı vardır. Bu sınır daha çok ya da daha az aşılsa, şeyler

43 Aynı eser, par. 84.

44 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 27-28.

45 Aynı eser, par. 142.

46 Hegel, *age*, par. 85.

47 Aynı yer.

48 Hegel, *age*, par. 86-98.

49 Aynı eser, par. 99-103.

olmuş oldukları gibi olmaya son verirler.⁵⁰ Ölçü görüldüğü gibi, birbirine karşıt olan nicelik ve niteliğin sentezidir. Fakat nicelik ve nitelik aynı zamanda özdeşlerdir. Çünkü bir şey niceliksiz olduğunda niteliği ortaya çıkar. Halbuki niceliksizlik de bir niceliktir. Aynı şey nitelik için de geçerlidir. Öyle ise nicelik örtük olarak (=kendinde) niteliktir. Nitelik de örtük olarak nicelik. Nicelik ve nitelik özdeşlerdir, fakat bunlar aynı zamanda zıttırlar. İşte ölçüde ortaya çıkan bu nicelik ve niteliğin özdeşliği ve karşıtlığı bize özü verir. Çünkü öz, form olarak zıtlık iken içerik olarak özdeşliktir.⁵¹

II. MANTIĞIN İKİNCİ ALT BÖLÜMÜ: ÖZ ÖĞRETİSİ

Yukarıda gösterildiği gibi öz, aslında ölçüde vardır. Fakat buradaki varlığı potansiyel (kendinde) bir varlıktır. Mantığın yaptığı bunu açığa çıkarmak ve *kendi için* var kılmaktır. Aslında bu zorunlu bir çıkarsamadır. Şu sorulabilir: Varlığın ilk alt bölümü olan Varlıkta *kendinde olan* ve *özde* açığa çıkan nedir? Varlık ve öz kategorilerinin genel ayrımı nerededir?

Hegel'in buna cevabı şöyledir: Varlık ve öz biçimlerinin ayrımını "bağıntılılık" ya da "görecelik" oluşturur. Varlık alanında bağıntılılık salt "kendinde" iken, öz aşamasında açıkça ortadadır.⁵² Hegel'in bu ifadelerle anlatmak istediği şudur: Varlık alanında, kategoriler, bir şeyin başkası olması anlamında *geçişler* şeklindedir. Eğer bir şey başkası oluyorsa, o bir şeyde kayboluyor demektir. Varlık alanında kategoriler arasındaki "bağıntı" örtük, kendinde bir bağıntıdır. Halbuki, öz evresinde geçiş yer almaz. Yalnızca bağıntı vardır. Yani bağıntı kendi için olmuştur. Özde hiçbir gerçek "başka" yoktur. Olan, birinin kendi başkasıyla bağıntısıdır. Mesela varlık ve yokluk dediğimizde bunlar geçişli kategoriler olduğundan her biri kendi içindedir. Halbuki olumlu ve olumsuz dendiğinde durum çok farklıdır. Her ne kadar bunlar varlık ve yokluk kategorilerine sahip olsalar da, olumlu olumsuzu tam anlamıyla bağıntılıdır. İşte böylece varlıkta her şey dolaysızdır; kendindedir. Özde ise her şey görecelidir. Bu fark varlık ve öz kategorilerinin ayrımını oluşturur.

Öz, şeylerin değişmeyen görünüşlerinin altında yatan, kalıcı yanıdır. Şeylerin özleri vardır demek, onların dolaysızca, göründükleri gibi olmadıkları anlamına gelir.

Hegel öz kategorisiyle ilgili olarak, "Mutlak, özdür" der.⁵³ Fakat bu ifade Hegel'e göre, anlağa ait (diğer bir anlatımla, düşüncenin daha önce ele aldığımız "anlama evresine" ait) bir terminoloji içinde anlaşılırsa yanlış ve eksik olur. Tanrı'ya öz denmesi, onun evrenselliğini ve karşı konmaz gücünü vurgulamak içindir. Bu ise Tanrı'nın sonsuzluğuna ve aşkınlığına tek yanlı bir vurgudur. O'nun sonluyla ilgili olan içkin yönünün ihmal edilmesidir. Hegel'e göre, Tanrı'nın sonsuzluğuna ve aşkınlığına tek yanlı bir

50 Hegel, *FBA*, par. 107-112.

51 Aynı eser, par. 111.

52 Aynı eser, par. 111 Ek.

53 Aynı eser, par. 112.

vurguyu esas alan bir yaklaşım, Tanrı'yı efendi, insanı da O'nun karşısında ondan korkan bir kul olarak gören, öncelikle Yahudilik'in sonra da İslam'ın görüşüdür. Fakat, Hegel'e göre, Hıristiyanlık açısından durum böyle değildir.⁵⁴ Tanrı'yı sadece öz olarak gören anlayışta Tanrı en yüksek varlık olduğu için bilinemezdir de. Bu anlayışı Hegel, Aydınlanma düşüncesinin anlayışı olarak değerlendirir ve şiddetle eleştirir.

Ona göre, anlağa ait böyle öz anlayışı yanlıştır. Çünkü öz, ancak kendi olumsuzunu, özsel-olmayanı, başkasıyla bağıntıyı, dolaylılığı kendi içinde taşıdığı ölçüde özdür.⁵⁵

Hegel, öz öğretisini üç alt-kategoriye ayırır:

a) Var oluşun zemini olarak öz, b) fenomen, c) etki

A. Varoluşun Zemini Olarak Öz

Varoluşun zemini olarak öz kategorisinin de kendine ait üç alt-kategorisi vardır:

1. Saf refleksiyonlu düşüncenin kategorileri, 2. Varoluş, 3. Şey

1. Saf Refleksiyonlu Düşünmenin Kategorileri

Daha önce öz kategorisinde, varlık kategorisinden farklı olarak her kategorinin bir biriyle bağıntılı olduğunu belirtmiştik. Bu aşamada bu bağıntıya dikkat etmek Hegel mantığı açısından çok önemlidir ve hiçbir kategori kendisiyle bağıntılı olduğu karşıtıdan ayrı olarak düşünülmemelidir. İşte Hegel, her kategorinin karşıtıyla bağıntılı düşünülmesine "refleksiyonlu düşünme" (yansıma olayında ışığın karşısında duran cisme çarpıp geri kendisine dönmesinden esinlenerek) demektedir.⁵⁶

Hegel'e göre, saf refleksiyonlu düşüncenin ilk kategorisi özdeşliktir.

a. Özdeşlik

Buradaki anlamıyla, yani refleksiyonlu düşünmede özdeşlik, bir şeyin, diğer şeylerden tümüyle ayrı olarak kendisiyle özdeşliği şeklinde tanımlanan *anlağa* ait özdeşlik anlamına gelmemektedir. Saf refleksiyona dayalı düşünmede özdeşlikle şu kastedilir: Bir şeyin kendisiyle özdeşliği demek, mesela, "Mutlak, kendisiyle özdeş olandır" demek, onun başka öz belirlemeleriyle (ya da kategorileriyle) *karşıtlık içinde özdeşliği* demektir. Öyleyse "A=A" ve "A ≠ A-değil" şeklinde tanımlanan özdeşlik anlağın ortaya koyduğu düşünce yasalarında öteye gidemez.⁵⁷

54 Hegel, *FBA*, par. 112 Ek.

55 Aynı eser, par. 114.

56 Aynı eser, par. 112 Ek.

57 Hegel, *FBA*, par. 115.

b. Ayrım (hassa)

Ayrım, saf refleksiyonlu düşüncenin ikinci kategorisini oluşturur. Hegel mantığında özsel olarak ayrım, belirlenimi kapsar. Özdeşlik, aynı zamanda kendi kendisiyle bağıntı ya da bir şeyin kendisinden ayırt edilmesi olduğundan özdeşlik ayrımı içerir. Fakat ayrım, özdeşliğin antitezidir. Çünkü özdeşlik, kendi için bir şey iken ayrım, kendi için başka bir şeydir.⁵⁸ Fakat ayrımda özdeşlik, özdeşlikte de ayrım vardır, bu unutulmamalıdır. Ve bunlardan biri diğerine tek taraflı olarak indirgenemez.⁵⁹

c. Zemin

Saf refleksiyonlu düşüncenin üçüncü kategorisi zemindir. Zemin, özdeşlik ve ayrımın birliği, diğer bir ifadeyle sentezidir. Hegel'e göre, ne gerçekte ve somut dünyada, ne de tinsel dünyada anlağın ileri sürdüğü gibi soyut bir özdeşlik veya çelişmezlik vardır. Varolan her şey "somut" bir şeydir (Hegel somut terimi ile belirlenmişliği kasteder). Böylece varolan her şey kendi içinde ayrım ve karşıtlıklar taşır. Öyleyse dünyayı hareket ettiren şey çelişkidir ve ona göre, çelişkinin düşünülemez olduğunu söylemek gülünçtür. Bu süreç içinde çelişki, kendisini kendisi yoluyla aşar. Fakat bu aşma, çelişkinin sona ermesi, basitçe özdeşliğe yerini bırakması olarak düşünülmemesi gerekir. Çelişki hiçbir zaman sona ermez. Çelişkinin kendisini aşması, ortaya çıkan kavramın örtük (potansiyel) olarak yeni bir çelişki tohumunu içinde taşımasıdır ki, Hegel'in terminolojisinde ortaya çıkan bu yeni evre için kullanılan kavram "zemin"dir.⁶⁰ Zemin karşıtların-özdeşliğinin, kavram içinde barındırılmasıdır. Zemin, sadece özdeşlik ve ayrımın birliği değildir. Böyle söylenirse belki onun soyut özdeşlik olduğu zannedilebilir. O, özdeşlik ve ayrımın aynı zamanda ayrımıdır.⁶¹

2. Varoluş

Hegel'de öz kategorisinin ikinci alt kategorisi olan varoluş, ortaya çıkma anlamına gelir. Varolan, zeminden çıkmıştır. Zeminde örtük olan, var olanda açıktır. Yukarıda belirtildiği gibi, zemin, özdeşlik ve ayrımın birliğiydi. Varoluş ise bu birlikten ortaya çıkmıştır. Var olan öyleyse, görelliği ve başka var olanlarla çok yanlı bağlantıları kendisinde kapsar.⁶² Fakat aynı zamanda varoluş zeminin olumsuzlanmasıdır. Zemin kendini ortadan kaldırarak, kendini varoluşa çevirir.⁶³ Hegel'e göre, "varoluş, kendi-içine yansıma (refleksiyon) ve başkası-içine yansımanın dolaysız birliğidir"⁶⁴

58 Aynı eser, par. 116.

59 Aynı eser, par. 118.

60 Aynı eser, par. 119.

61 Aynı eser, par. 121.

62 Aynı eser, par. 124.

63 Aynı eser, par. 123.

64 Hegel, *FBA*, par. 123.

Bunun anlamı, var olanların, hem kendi kendileriyle ilişkili olmaları hem de eşit ölçüde başkası içinde de görünerek göreceli ya da bağıntılı olmalarıdır. Fakat şu nokta önemlidir, refleksiyonlu düşünme düzeyinde kalan anlık için var olanlar sadece görecelilik ve bağıntıdır. Fakat kavramsal akıl (*Vernunft*) düzeyinde konu ele alınır, bu görecelilik ve bağıntı üstünde bir son gâyenin yönlendirmesi görülür. Kavramsal akıl, görecelilik konunun ötesine geçerek, bu gâyeyi, yani diğer ifadeyle mantıksal İdea'nın daha öte gelişimini ortaya koymayı hedefler.⁶⁵

3. Şey

Öz kategorisinin üçüncü ve son alt kategorisi olan şey (*das Ding*), Hegel mantığında zemin ve varoluşun sentezi olduğundan o kategorilerin birliğidir.⁶⁶ Buradan çıkan ilk anlam, şeyin, karşıtların birliği olduğudur. Şey de iki zıt yön vardır ve bunlar hem özdeş hem karşıttırlar. Şeyin ilk özelliği, onun "başkası içine yansımaya göre, kendisinde ayrımlara sahip olmasıdır. Bu özellik onu "belirli" ve "somut" şey yapar.⁶⁷ Öte yandan onun ikinci özelliği, "kendinde kendi-içine yansımadır." Bu onu kendisiyle özdeş ve diğerlerinden bağımsız yapar.⁶⁸

Hegel'in daha önceki bölümde de kullandığını gördüğümüz "*kendinde kendi-içine yansımaya (refleksiyon)*" ve "*başkası içine yansımaya (refleksiyon)*" tabirleriyle neyi kastettiğini açıklamak gerekmektedir. Hegel, birincisiyle, bir şeyin kendisiyle olan ilişkisini kasteder. Bir şeyin kendisiyle ilişkisi demek, onun kendi dışındaki tüm bağıntılarından soyutlanması sonucu geride kalan kendisiyle özdeşliği ve bağımsız kararlı varlığı demektir.⁶⁹ Fakat şey sadece bu değildir. Onu böyle anlamak bir indirgeme, dolayısıyla bir hata olur. Şeyin bir de ikinci yönü vardır. O da *başkası içine yansımadır* ki Hegel bununla, şeyin diğerleriyle olan ilişki ve bağıntılarını kasteder. Bu yönüyle şeyin varlığı diğer şeylere bağlıdır. Bu bağıntı ve diğer şeyler olmadan o bir şey değildir.⁷⁰ Fakat şeyin başka şeylerle ilişkisinin olabilmesi için başka "şey"lerin de var olması gerekir. Bu ikinci özelliğiyle şey, "sahip olma" bağıntısını kazanır.⁷¹ Sahip olma nitelikten farklıdır. Çünkü sahip olma, başkası içine yansımaya özdeştir. Halbuki nitelik şeyi şey yapan özelliktir. Yani o kendi-içine yansımaya ilgilidir.⁷²

Şeyin kendi içine yansımalarının sonucu, diğerlerinden ayırt edilebilen soyut belirlilikler olarak madde olmasıdır.⁷³ Fakat şey, sadece madde değildir. Çünkü o, karşıtların birliği, bir çelişkiler bütünüdür. Öyleyse o,

65 Aynı eser, par. 123 Ek.

66 Aynı eser, par. 125.

67 Aynı eser, par. 125.

68 Aynı eser, par. 126.

69 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 264.

70 Aynı eser, par. 264, 265.

71 Hegel, *age*, par. 125.

72 Aynı eser, par. 125, 125 Ek; krş.: Stace, *age*, par. 266.

73 Hegel, *FBA*, par. 126.

olumlu birliğine göre maddeye ayrılırken, olumsuz birliğine göre biçime ayrılır. Biçim vasıtasıyla belirlenimlere karşı ilgisiz olan madde, belirlenmekte ve özelliklere indirgenmektedir.⁷⁴

B. Fenomen

Hegel'e göre, varoluşun zemini olarak özün fenomene dönüşümü şu şekilde olmaktadır:

Şey kategorisinin bir çelişki olduğunu belirtmiştik. O bir yandan tamamıyla madde idi, öte yandan ise tamamıyla form. Madde, "kendi-içine yansıma" olarak, tamamen her şeyden bağımsız ve kendi varoluşunun temellerine dayanmaktadır. Form ise, "başkası-içine yansıma" olduğundan tamamıyla her şeye bağımlıdır. Böylece öz, son belirlenimi olan şey kategorisinde, kendi-içinde tam bir bağımsızlıktan (belirlenimsizlikten) tam bir bağımlılığa dönüşmüş olmaktadır. Bağımlı varoluş ise Hegel'in mantık sisteminde göre *fenomendir*.⁷⁵ Öyleyse Hegel'e göre öz, nihâi anlamda fenomendir. Öz'ün özünde fenomen içkindir. Çünkü öz, öz olarak var olabilmek (belirlenebilmek) için fenomen olmalıdır. Öyleyse öz, tam olarak fenomendir ve fakat tam tersi de doğrudur: Öz tam olarak fenomen olmayandır. "Öz, öyleyse fenomenin arkasında ya da ötesinde değildir. Tersine var olanın öz olması yoluyla, varoluş fenomendir."⁷⁶

Hegel'e göre, Kant, fenomeni yalnızca öznel açıdan ele almakla ve soyut özü kendinde-şey olarak niteleyerek bilinemeyeceğini ileri sürmekle hata etmiştir. Çünkü evrenin özü fenomendir.⁷⁷

1. Fenomenin Dünyası

Fenomenin, şeyin iki yönünden biri olan biçimin bir "an"ı olduğunu belirtmiştik. Fakat biçim aynı zamanda maddedir ve madde de bizzat formdur. Biçim, bir fenomen olduğuna göre, eşit ölçüde o da maddedir. Böylece bir fenomenler topluluğuna ulaşılır ki işte bu fenomenin dünyasıdır.⁷⁸

2. İçerik ve Biçim olarak Fenomen

Yukarıda anlatılanlardan fenomenin de bir "zemin" olarak kendi içinde karşıtlıklar taşıdığı ortaya çıkmış olmaktadır. Onun bir *içeriği* bir de *biçimi* vardır. Fakat bu iki yön bir birinden ayrı düşünülemez ve var olmaz, bunlar bir birine bağlıdır.⁷⁹

74 Aynı eser, par. 130.

75 Aynı eser, par. 130.

76 Aynı eser, par. 131.

77 Aynı eser, par. 131 Ek.

78 Aynı eser, par. 132.

79 Hegel, *FBA*, par. 133.

Biçim, kendi-içine yansımış olarak içeriktir. Kendi-içine yansımamış olarak düşünüldüğünde ise, dışsal olan varoluştur. Öyle ki, Hegel'in ifadesiyle, "*içerik*, biçimin içeriğe dönmesinden ve *biçim*, içeriğin biçime dönmesinden başka bir şey değildir."⁸⁰

3. İlişki olarak Fenomen

Şimdiye kadar görüldüğü gibi Hegel mantığında içerik ve biçim, madde ve form, karşılıklı iki taraf ve bu iki tarafın ilişkisi olarak karşımıza çıktılar. O sebeple Hegel'e göre fenomen, aynı zamanda ilişkidir.⁸¹ İlişki bir karşıtlık veya ayırım ilişkisidir ve fakat aynı zamanda bir özdeşlik ilişkisidir. Öyleyse *ilişkiler*, bir taraftan farklılık ve ayırım olarak görülürken, diğer taraftan özdeşlik olarak görünmektedirler. Hegel ilişki türlerini üçe ayırır:

a) Bütün ve parça ilişkisi, b) kuvvet ve onun belirşi, c) iç ve dış ilişkisi.⁸²

Bu ilişkilerin ayırimda-özdeşliğe dayandığı belirtilmelidir. Mesela, iç dış ile aynı içeriktir.⁸³ Hegel bu konuda şöyle der: "Öyleyse salt içsel bir şey olan, bu yüzden o denli de salt dışsal bir şeydir. Ve salt dışsal bir şey olan, o ölçüde salt içsel bir şeydir."⁸⁴ Bu sonuçları Hegel'in tüm felsefî sistemine uygularsak, karşımıza şu çıkmaktadır: "Tabiatta tıpkı Tin'de (*Geist*) olduğu gibi, Kavram, Gâye ya da Kural, ilkin salt iç yatkinlik, saf imkan oldukları ölçüde, ilkin salt dışsal, organik-olmayan bir tabiattırlar."⁸⁵ Hegel, Tabiat ve Tin (Tanrı) arasındaki ilişkinin de, sık sık yapıldığı gibi, iç ve dış arasındaki soyut ayırma indirgenmemesi gerektiğini belirtir. Hegel'e göre, Tabiat ve Tin'in ortaklaşa içeriğini oluşturan İdea, Tabiat'ta salt dışsal olarak, ama tam bu nedenle, aynı zamanda ve o ölçüde salt içsel olarak bulunmaktadır.⁸⁶ Bu bize Hegel mantığının onun metafizik öğretisiyle ne ölçüde iç içe geçtiğini bir kez daha gösterir.

C. Etki

Öz öğretisine ait üçüncü kategori etkidir. Hegel'e göre etki, öz ve varoluşun ya da iç ve dışın dolaysız olmuş birliğidir. Böylece etki, öz kategorisinin son aşaması olarak bir sentezdir.⁸⁷ Başka bir anlatımla, iç ve dışın, ya da öz ve varoluşun, kendileri ve kendileri için özdeşliği etkidir.⁸⁸

80 Aynı eser, par. 132.

81 Aynı eser, par. 134.

82 Aynı eser, par. 135.

83 Aynı eser, par. 139.

84 Aynı eser, par. 140.

85 Aynı eser, par. 140.

86 Aynı eser, par. 140 Ek.

87 Aynı eser, par. 142.

88 Hegel, *FBA*, par. 141.

Hegel'e göre, etki ve düşünce (İdea) çoğunlukla yanlış bir anlayış olarak karşı karşıya konulurlar. Bu yüzden de bir düşünce, gerçek ve doğru olsa da onun edimsel olmadığından veya etkide bulunmasının imkansızlığından söz edilir. Fakat böyle bir anlayış Hegel açısından kabul edilemez. Çünkü bu ancak "anlak" düzeyinde öznel düşüncenin savunabileceği bir şeydir. Fakat "akıl" düzeyinde durum böyle değildir. Çünkü İdea, bizim zihnimizin bir ürünü değildir. O nesnel bir gerçekliktir. Hegel, "İdea, mutlak olarak etkin ve aynı zamanda edimsel olandır" der.⁸⁹ Böylece Hegel açısından edimsel olan akla aykırı olamaz. Bilakis edimsel olan baştan sona aklîdir ve aklî olmayan hiçbir şey bu sebeple edimsel olarak görülmemelidir.

Etki, somut bir birlik olarak sözü edilen belirlenim ve ayrımları kapsar. Etki, kendi-içinde yansıma olarak, yani özdeşlik olarak ele alındığında, imkandır (*möglichkeit*).⁹⁰ İmkan, kendi-ayrımı içinde olumsaldır ve bu ikisi üçüncü olarak bir çember oluşturur; olgusal-mümkünlük olur ki bu *zorunluluktur*.⁹¹ Çünkü tüm koşullar bulunuyorsa olgu edimsel olmalıdır ve olgunun kendisi koşullardan biridir. Böylece olumsallık, zorunluluğa dönüşür. Hegel mantığında zorunluluğu oluşturan üç "an" vardır. Bunlar: a) Koşul, b) olgu, c) etkinliktir.⁹²

Öte yandan edimselliğin de üç alt-kategorisi vardır. Diğer bir ifadeyle, o kendini üç kategoriyle geliştirir ve ortaya kor.

1. Cevherlilik İlişkisi

Bu ilişki, Hegel'deki tüm ilişkiler gibi karşıtların-özdeşliği ilişkisidir. Yani cevher kendini arazda ifade eder. Araz da cevherde. Öyleyse edimsel olan cevherdir, fakat aynı zamanda arazdır.⁹³

2. Sebeplilik İlişkisi

Cevher sebeptir (*Ursache*). Sebebin karşısında ise etki (*wirkung*) vardır. Bunlar ayırmda-özdeşirler. Mesela, yağmur sebep, ıslaklık ise etkidir. Fakat tam tersi de doğrudur. Spinoza'nın Tanrı'yı sadece sebep olarak almasını Hegel, bu yüzden doğru bulmaz. Tanrı aynı zamanda etkidir de.⁹⁴

3. Etkileşim

Etkileşim, Hegel'e göre tam gelişimi içinde koyulmuş sebepsel ilişkidir. Etkileşim, sebep ve etkinin en yakın gerçekliğidir ve bu yüzden de

89 Aynı eser, par. 142 Ek.

90 Aynı eser, par. 143.

91 Aynı eser, par. 143-147.

92 Aynı eser, par. 148, 149.

93 Aynı eser, par. 150.

94 Aynı eser, par. 153.

kavramın öncülü olmaktadır. Etkileşim, bir yönüyle sebep, diğer yönüyle etkidir.⁹⁵

III. MANTIĞIN ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜ: KAVRAM ÖĞRETİSİ

Bu kısma ilkin "Hegel'e göre kavram nedir?" sorusuna cevap vermekle başlamak doğru olacaktır. Çünkü mantığın bu üçüncü bölümü, yani Kavram öğretisi Hegel için en önemli ve temel kategoridir. Öyle ki, o, bütün geri kalan kategorileri bundan yola çıkarak geliştirir.

Hegel'in Kavram öğretisi hakkında ilk söylenecek söz, kavramın özgür olduğudur.⁹⁶ Fakat Kavramın özgürlüğü, onun kendinde ve kendi için belirli olan olması anlamında ele alınmalıdır. Böyle olması sebebiyle Hegel felsefesinde *özgürlük*, zorunlulukla özdeşdir.⁹⁷ Hegel'e göre, mesela, insanın en yüksek özgürlüğü, onun kendisini bütünüyle Mutlak İdea tarafından *belirlenmiş* olarak bilmesidir.⁹⁸

Kavram, mantığın üçüncü bölümü olarak ilk iki bölümün sentezidir. Aslında ilk iki kategoriden ilki olan varlık, kendi-içinde, yani örtük olarak kavramdır. Öz ise, kavramın kendi için varlık olması, yani görünüşüdür. Kavram aşaması ise bu iki aşamayı içerir, kapsar ve aşar. Buna göre o, "kendi-içine geri dönüşlülüğü ve açılmış kendisinde kalışı-içinde", diğer bir ifadeyle "kendinde ve kendi için" Kavramdır.⁹⁹

Hegel, "Kavram, varlık ve özün gerçekliğidir" der.¹⁰⁰ Bu tanım Hegel açısından Kavramın en genel tanımıdır.

Kavramın söz konusu tanımının ne anlama geldiğini ve nasıl çıkarsandığını ortaya koyabilmek için "cevher" kategorisine kadar geri gitmemiz gerekmektedir. Cevher kendini araz olarak gösteriyordu. Böylece araz da aynı zamanda cevher olmaktadır. Böylece birinci cevher, ikinci cevher üzerinde etkide bulunmaktaydı. Hegel bu ilişkiden sebep ve etki ilişkisini çıkarmaktaydı. Sebep, aktif cevher, etki ise pasif cevherdir. Buna göre, bir önceki sebep üzerine etki eden bir sebep ile karşılaşmaktayız. Bu bize etkileşimi vermektedir. Bu kategorilerin her birinde, kendisini karşıtında ortaya koyan, kendisiyle ilişkili bir cevherle karşı karşıya geliriz: önce araz şeklinde, sonra etki ve sonunda da kendi kendisine etki eden cevher (etkileşim) şeklinde. Etkileşim safhasına gelindiğinde, görüldüğü gibi, cevher ve onun karşıtı özdeşliğe dönüşmektedir. Sebep ve etkideki ayrım ortadan kalkmaktadır. Çünkü sebep etkiye dönüşmekte ve etki de sebebe. Bu şekilde iki cevher tek cevhere dönüşmektedir. Bunun anlamı, bu ikisinin tamamıyla bir biriyle özdeş olmalarıdır. İşte etkileşimin bizi getirdiği

95 Hegel *FBA*, par. 158.

96 Aynı eser, 160.

97 Aynı eser, par. 158.

98 Aynı eser, par. 158 Ek.

99 Aynı eser, par. 83.

100 Aynı eser, par. 159.

nokta olan bu tanım, yukarıda geçen Kavramın tanımıdır: Karşıtlarının tam olarak kendi içinde özdeş olması.¹⁰¹

Kavramın bu mantıkî çıkarsaması, varlık ve özden çıkarsanmasında da geçerlidir. Varlığın en temel özelliği onun dolaysızlığıdır. Yani her kategorinin kendi kendisiyle özdeş olmasıdır. Öz anına gelindiğinde, dolaysızlık dolaylılığa yerini verir. Her kategori diğerine bağlı ve onun karşıtı olarak belirlidir. Bu aynı zamanda diyalektik safhayı ifade eder. Kavram anına gelindiğinde ikisinin bir sentezini buluruz: dolaysızlıkta dolaylılık. Bu "kendinde ve kendi için" demektir ki ve karşıtların tam olarak kendi içinde özdeşliği anlamına gelmektedir.¹⁰² Bu safha, Hegel mantığında düşünmenin en son ve aynı zamanda mütakamil safhasını yani olumlu-aklîlik safhasını oluşturur.

Kavramın yukarıdaki tanımından ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Kavram sadece öznel-aklî bir şey değildir, o aynı zamanda nesnel-aklîdir de, çünkü o varlık ve özün "gerçekliğidir". Bu konuda Hegel, "Kavram, canlı her şeyin ilkesi ve böylece aynı zamanda baştan sona somut olandır" der.¹⁰³

2. Varlık ve öz, kendi yalıtılmışlıkları içinde gerçek değillerdir. "Gerçek" olan sadece Kavramdır. Fakat Kavram gerçekliğini gerçekleştirebilmesi, diğer bir ifadeyle, gerçekliğinin gerçekliğini kanıtlayabilmesi için varlık ve öze muhtaçtır.¹⁰⁴

3. Kavramın, varlık ve özün "gerçekliği" olması, aynı zamanda anlık seviyesindeki düşüncede yapıldığı gibi onun sadece kendisiyle özdeşliğe indirgenemeyeceği anlamına da gelmektedir. O, bir zemin olarak, kendinde karşıtların-özdeşliğidir.

Kavram, sözü edilen bu çelişki zemini açısından şöyle ele alınabilir: Kavram bir yönüyle biçimdir. Bu yönüyle kavram, tam olarak soyuttur ve hiçbir duyusallıkla ilgili değildir. "Kavram söz konusu olduğu zaman, genel olarak işitme, görme vb. duyusallıklar bütünüyle arkada bırakılmış olmalıdır."¹⁰⁵ Fakat kavramın bir de içeriği vardır ki, Kavram bu yönüyle, denildiği gibi, varlık ve özü kendi içinde bir birlik halinde kapsamakta olduğu için baştan sona somut olandır.

Daha önce mantıkî İdea'nın basamaklarının Mutlak'ın tanımlarının bir dizisi olduğuna değinmiştik. Bu aşamada Mutlak'ın tanımı, onun Kavram olduğudur.

Hegel'in Kavram öğretisiyle ilgili olarak söylenebilecek bir diğer önemli husus da, kavramın, kendi için var olan özsel bir güç olarak bütün

101 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 307.

102 Aynı eser, par. 308.

103 Hegel, *FBA*, par. 160 Ek.

104 Aynı eser, par. 83 Ek.

105 Aynı eser, par. 160 Ek.

olmasıdır. Öyle ki ondaki her bir "an", o olan bir bütündür.¹⁰⁶ Diğer bir anlatımla, Kavram, kendi karşıtına geçtiğinde, kendi karşıtının kendisinden farklı bir şey olmadığı, karşıtının tamamıyla kendisiyle özdeş olduğu bir varlık düşüncesidir.¹⁰⁷

Hegel açısından, varlık anının dolaysız oluşu, yani onun temel vasfının özdeşlik oluşu ondaki iç-ilerlemenin "başkasına geçiş" şeklinde olduğunu gösterir. Öz anındaki iç-ilerleme ise, "başkasında görünüş" şeklindedir. Fakat kavram anında ise ilerleme "gelişim" ile olur. Gelişim, Hegel'in ifadeyle, "onun [kavramın] aracılığıyla ortaya konulan, yalnızca kendinde daha şimdiden bulunmakta olanıdır."¹⁰⁸

Fizikî tabiatla Kavram basamağına karşılık düşen şey organik alemdir. Çünkü, mesela, bitki tohumdan gelişir, fakat tohum daha tohum iken tüm bitkiyi "kendi-içinde" kapsamaktadır.¹⁰⁹ Öyleyse kavramın ilerleyişi bir anlamda sözde bir ilerlemedir. Onun tarafından ortaya konan başkası, gerçekte bir başkası değildir. Hegel, bunun Hıristiyanlıktaki Tanrı-dünya ilişkisini açıklamada elverişli olduğunu düşünür. Çünkü Tanrı, sadece bir başkası olarak karşısında duran bir dünya yaratmakla kalmamış, aynı zamanda kendini bir Oğul olarak da ortaya koymuştur ki, O, onda Tin olarak kendi kendisindedir, bütündür.¹¹⁰

Hegel'in kavram öğretisi üçe ayrılır:

a) Öznel ya da biçimsel Kavram, b) Dolaysızlığa belirlenmiş (nesnel) Kavram ya da nesnellik öğretisi, c) İdea, özne-nesne, Kavram ve nesnellüğün birliği, Mutlak Gerçeklik öğretisi.¹¹¹

A. Öznel kavram

Hegel'de öznel kavram, kendi içinde alt-kategorilere sahiptir. Bunlar: 1. Kavram olarak kavram ki bu "kendinde" kavram anlamındadır ve Hegel terminolojisinde "*an sich*"e işaret eder.¹¹² 2. Hüküm: Burada sübjektif kavram, kendi karşıtına dönüşür ve "*ausser sich*" kavram olur.¹¹³ 3. Kıyas: Burada kavram kendi karşıtından kendine döner; kendi için (*für sich*) öznel kavram olur.¹¹⁴

106 Hegel, *FBA*, par. 160.

107 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 307.

108 Hegel, *age*, par. 161 Ek.

109 Aynı eser, par. 161 Ek.

110 Aynı eser, par. 161 Ek.

111 Aynı eser, par. 162.

112 Aynı eser, par. 163.

113 Aynı eser, par. 166.

114 Aynı eser, par. 181.

1. Kavram Olarak Kavram

Bunun alt-kategorileri ilkin, kendi ile özgür eşitlik olarak evrensellik-tir.¹¹⁵ *Evrensellik* kategorisinin bu safhada, eşitlik ya da özdeşlik olması onun öz safhasındaki özdeşlik olmasından farklıdır. Buradaki özdeşlik, Kavramın sadece kendi kendisiyle kendi-içinde özdeş olması anlamına gelmez. Aynı zamanda o, kendi kendisiyle, kendi karşıtı-içinde de özdeştir. Bu anlam gerçi öz kategorisindeki özdeşlikte de vardır fakat orada örtük iken burada açığa çıkmış olarak bulunmaktadır.¹¹⁶

İkinci alt-kategori *tikelliktir*: Tikellik, Kavramın evrensellik kategorisinin olumsuzlanmasıdır. Yani Kavram, kendi içinde kendine karşıt olmakla, kendini olumsuzlamış, dolayısıyla sınırlamış olur. Bu belirlenimlik onu tikelleştirir.¹¹⁷

Üçüncü alt-kategori *tekillik* ya da *bireyselliktir*.¹¹⁸

2. Hüküm

Hegel mantığındaki hüküm anlayışını, genel olarak bilinen soyut hüküm anlayışından ayırt eden en önemli özellik şudur: Soyut hükümde özne ve yüklem bir birine karşı olduğu düşünülür. Özne, bir şey veya kendi içinde kategori olarak, yüklem de öznenin dışında, sözelimi zihinde bulunan genel bir kategori olarak ele alınır. Bu ikisinin birleştirilmesi ise *hüküm* oluşturur. Fakat Hegel'in hüküm anlayışı açısından, özne yüklemidir. Mesela, "Tanrı Mutlak Tin'dir" hükmünde olduğu gibi.¹¹⁹

Hükümün alt kategorileri:

- a) Nitel hüküm: Bu da kendi içinde i) olumlu hüküm, ii) olumsuz hüküm, iii) sonsuz hüküm alt-kategorilerine ayrılır.¹²⁰
- b) Refleksiyonlu düşünmenin hükmü,
- c) Zorunluluk hükmü,
- d) Kavramın hükmüdür.

3. Kıyas

Hegel mantık öğretisinde kıyas, kavram ve hükmün birliğidir.¹²¹ Hegel şöyle der: "Kıyas, aklîdir ve aklî her şeydir."¹²² Her şey kıyastır ve aynı gerçeklikte her şey Kavramdır.¹²³ Hegel'e göre Kavram ise Mutlak'tır.

115 Hegel, *FBA*, par. 163.

116 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 315.

117 Aynı eser, par. 316.

118 Hegel, *age*, par. 164-165.

119 Aynı eser, par. 166.

120 Aynı eser, par. 172.

121 Aynı eser, par. 181.

122 Aynı yer.

Kıyasın alt-kategorileri: a) Nitel kıyas, b) refleksiyonlu düşünce kıyası, c) zorunluluk kıyasıdır.

B. Nesne veya nesnel kavram

Nesne, dolaysızlığa belirlenmiş Kavramdır. Bunun anlamı, nesnenin, öznel kavramın bir olumsuzlaması olarak çokluğun tam bağımsızlığının yani kendinde var olan özdeşliğinin mutlak çelişği olmasıdır. Böylece nesne, "ayrı öğelerin eşit ölçüde tam bağımlılıklarıdır."¹²⁴ Mutlak'ın bu safhadaki tanımı (belirlenimi) "Mutlak (Tanrı), nesnedir" şeklindedir. Tanrı'nın mutlak nesne olması, bizim öznel zan ve irademizin hiçbir gerçekliği ve geçerliliğinin olmadığı anlamına gelir. Fakat aynı zamanda Tanrı, özneliği de kendi içine ait bir evre olarak kendi içinde kapsar. Bu Hıristiyan teolojisindeki Tanrı'yla insanların birliğidir. Bu, insanların Tanrı ile birliklerinin bilincine varmaları ve Tanrı'nın kendisini Oğlunda bireysel bir insan olarak belirlemekle onların günahlarına kefaretlemleriyle gerçekleşir. Böylece Hegel'e göre, öznel ve nesnel arasındaki karşıtlık, "kendinde" yenilmiştir.¹²⁵

Hegel, nesneliği üç alt-kategoriye ayırır: 1. Mekanizm, 2. Kimyasallık, 3. Gâyelilik.¹²⁶

1. Mekanizm

Bu kategoride nesne, "belirli nesne olarak dolaysız, ayrımsız nesnedir."¹²⁷ Burada ayrımsızlığın Hegel açısından, ayırt edilenlerin bir birlerine karşı ilgisiz bulunmaları ve bağlantılarının dışsal olmasıdır.¹²⁸

Mekanizm, biçimselliği içinde, nesnelerin bir birlerini dışsal sebepler olarak belirlemeleri olarak ortaya çıkar. Mesela, basınç ve itme mekanik ilişkilerdir. Yine davranış ve dindarlık, tören ve kuralları biçimsel olarak uygulama şeklinde belirlediğinde mekanik hareketler olarak görülür. Çünkü bu durumda kişinin iradesi hareketlerini belirlemez, hareketleri dış bir etki tarafından belirlenir.¹²⁹

2. Kimyasallık

Bu aşamada nesne kendisini özsel ve ayrımlı olarak gösterir. Öyle ki burada nesnelere, ancak bir biriyle bağıntıları yoluyla nesnelirler ve temel nitelikleri ayrımlarıdır.¹³⁰

123 Hegel, *FBA*, par. 181.

124 Aynı eser, par. 194.

125 Aynı eser, par. 194 Ek 1.

126 Aynı eser, par. 194 Ek 2.

127 Aynı yer.

128 Aynı yer.

129 Aynı eser, par. 195 Ek.

130 Aynı eser, par.194 Ek 2.

3. Gâyelilik

Bu ilk iki safhanın (kategorinin) birliğidir. Gâye bir yönüyle mekanik nesne gibidir. Kendi içinde kapalı bir bütündür. Fakat öte yandan kimyasallıkla ortaya çıkan ayrımlarla zenginleşir ve kendi karşısındaki nesne ile bağlantıya girer.¹³¹

Gâyelerin olgusallaşması ise İdea'ya geçişi sağlar.

C. İdea

İdea, "kendinde ve kendi için Gerçek olan ve kavram ve nesnelliğin mutlak birliğidir."¹³² Buna göre, "Mutlak İdea'dır" tanımı, en üst ve mutlak tanımı oluşturur ki bütün diğer tanımlar bunda içkin olarak vardır. İdea'nın gerçek olması şu sebeptedir. Gerçeklik, nesnelliğin kavrama denk düşmesi, onunla örtüşmesidir. Zaten İdea'nın tanımı da budur. Fakat burada kastedilen dışsal şeylerin öznel tasarımlara denk düşmeleri değildir. Çünkü İdea'nın tikel tasarımlar ve empirik şeylerle hiçbir ilişkisi yoktur. O, "gerçekliktir" ve Kavramdır. Bu ikisi aslında aynıdır.¹³³

Hegel'e göre, İdea'nın kendisi her hangi bir şeyin İdea'sı olarak düşünülmemelidir. Onu salt soyut bir şeymiş gibi de düşünmek yanıltıcı olur. "Kuşkusuz o, soyuttur ama kendisinde özsel olarak somuttur."¹³⁴ İdea, böylelikle kendi kendisini olgusallığa belirleyen kavram olması anlamında da özgürdür.

Mutlak, evrensel İdea'dır. Fakat o, kendisini belirli İdealar sisteminde tikelleştirir, ama bunlarda tekrar İdea'ya yani gerçekliklerine geri dönerler.¹³⁵

Hegel'in terminolojisinde sadece kavram yoluyla dünyadaki şeyler kalıcılığa sahip olurlar demek, dinî tasarım diline çevrildiğinde, şeylerin ancak onlara içkin olan Tanrısal ve dolayısıyla yaratıcı düşünce yoluyla var oldukları anlamına gelir.¹³⁶

İdea'yı *akıl* olarak (*anlak* olarak değil), diğer bir ifadeyle özne-nesne bütünlüğü olarak, İdeal ve gerçeğin, sonlu ve sonsuzun, ruh ve beden birliği olarak, edimselliğini kendi kendisinde taşıyan olarak ve tabiatı salt var olan olarak kavranabilen şekilde tanımlamak mümkündür.¹³⁷ Çünkü salt öznel olarak özne ve salt sonlu olarak sonlu hiçbir gerçeklik taşımamaktadırlar. Bunlar kendisiyle çelişmekte ve karşıtına geçmektedirler. İşte bu geçiş içinde (sürecinde) birer görünüş ya da an şeklinde ortaya koy-

131 Hegel, *FBA*, par. 194 Ek 2.

132 Aynı eser, par. 213.

133 Aynı eser, par. 213.

134 Aynı yer.

135 Aynı yer.

136 Hegel, *age*, par. 213 Ek.

137 Aynı eser, par. 214.

dukları birlik, onların gerçekliğini oluşturur ki bu Gerçeklik, Hegel terminolojisinde *İdea*'dır.¹³⁸ Buna göre, "İdea, özsel olarak süreçtir."¹³⁹ İdea'nın gelişimi, bir süreç olarak üç basamaktan geçer:

1. Hayat, 2. bilgi, 3. mutlak İdea.

1. Hayat

Bu İdea'nın dolaysızlık biçimindeki halidir.¹⁴⁰ Hayatın alt-kategorileri:

a) Yaşayan birey, b) hayat süreci, c) tür'dür.

2. Bilgi

Burada İdea, teorik ve pratik İdea olarak iki şekilde görülür. Bilgide, nesnellüğün tek yanlılığı ile öznelüğün tek yanlılığı ortadan kalkmıştır.¹⁴¹ Bilginin iki yönünü oluşturan öznellik ve nesnellik bir birlik oluştururlar. Bu, bilme ve varlığın ayırmda-birliğidir.¹⁴² Ayrıca bilme; a) uygun bilme- doğru, b) irade ya da iyi, şeklinde alt-kategorilere ayrılır.

Bilmenin oluşturduğu ikiliğin yeniden birliğe dönüşmesi ve birliğin yeniden kurulması için Mutlak İdea safhası gereklidir.¹⁴³

3. Mutlak İdea

"Mutlak İdea", mantıksal sürecin son basamağıdır ve bu yüzden, ilk ve salt kendisi yoluyla var olan gerçek olarak kendini kanıtlamaktadır.¹⁴⁴ Böylece Mutlak İdea, kelimenin tam anlamıyla "mutlak" ve "tüm" gerçekliktir.¹⁴⁵ Burada İdea, kendi kendini düşünen İdea olarak karşımıza çıkar.

Hayat, "kendinde İdea" olarak ve bilgi "kendisi-için İdea" olarak İdea'yı eksik bir şekilde temsil etmekteydiler. Fakat Mutlak İdea, kendinde ve kendi-için var olan, böylece Mutlak İdea olandır.¹⁴⁶ Böylece İdea; hayatta, kendisi-için öznellik, bilgide, kendisi-için nesnel olurken burada kendi kendisine nesnel olmaktadır.¹⁴⁷

Mutlak İdea'nın bir biçimi, bir de içeriği vardır. O, kendi içeriğini kendi kendisi olarak seyretmekle, kendisinin saf biçimi olur. Kendisinin kendisinden İdeal ayırt edilişi olması ölçüsünde de kendi içeriğidir.¹⁴⁸ Mut-

138 Aynı eser, par. 214.

139 Hegel, *FBA*, par. 215.

140 Aynı eser, 216.

141 Aynı eser, par. 225.

142 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 396.

143 Hegel, *age*, par. 215 Ek.

144 Aynı eser, par. 215 Ek.

145 Aynı eser, par. 236.

146 Aynı eser, par. 236 Ek.

147 Aynı yer.

148 Hegel, *age*, par. 237.

lak İdea'nın bu içeriği, mantıksal sistemin içeriğidir. O zaman biçimi de sistemin yöntemi olan diyalektik metottur.¹⁴⁹

Mutlak İdea, mutlak doğruluktur. Böylece o, Mutlak'ın ya da Tanrı'nın ya da Alemin son tam ve uygun tanımını oluşturur.¹⁵⁰

Hegel'in mantık öğretisi, bu şekilde Mutlak İdea'da son bulmaktadır. Zira görüldüğü gibi, Mutlak İdea, kendisini geçebilecek dışarıda hiçbir kategori bırakmamıştır.

Sonuç

Yukarıda ana hatlarıyla incelediğimiz mantık öğretisindeki çıkarımlar ve kavramlaştırmalarla Hegel'in, İdea'nın gerçeklik olduğunu ispatlanmayı ve bu gerçekliğin mahiyetini ortaya koymayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Hegel mantığının amacı, İdea'nın düşünme yoluyla "bilinme"sini sağlamaktır.¹⁵¹ İdea ise, bütün bir mantık silsilesinin, çıkarımlar sürecinin sonucudur. Buraya kadar incelenen varlık, öz, kavram ve nesnel gibi kategoriler, aslında İdea'nın birer safhası ya da evresidirler ve ondan öte bir gerçeklik ifade etmezler.¹⁵² Öyleyse Hegel'in felsefe sisteminin tümüyle bir mantık öğretisi olduğunu ve mantık öğretisinin de tamamıyla metafiziksel bir öğretiyi olduğunu söyleyebiliriz. Hegel uzmanı A. Kojeve'nin ifadesiyle, "Hegel'in *Mantık*'ı, sözcüğün yaygın anlamında bir mantık değildir, bir bilgi kuramı da değildir, ama bir ontolojidir ya da Varlık olarak ele alınan Varlığın bilimidir."¹⁵³ Hegel, "mantık, saf İdea'nın, yani soyut düşünce ögesindeki İdea'nın bilimidir"¹⁵⁴ derken ve İdea'yı da gerçekliğin tümü ve ta kendisi olarak tanımlarken¹⁵⁵ bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hegel'in, mantık öğretisini bir metafiziksel öğreti olarak kurgularken, ilki epistemolojik ikincisi yöntemsel olmak üzere iki temel ilkedен hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, "aklı olan gerçektir, gerçek olan akıldır" ilkesidir. İkincisi ise, üç aşamalı diyalektik düşünme yönteminin temel ilkesi olan "karşıtların özdeşliği" ilkesidir. Fakat diyalektik düşüncenin üç evresini formal anlamda mantıksal ya da epistemolojik aşamalar olarak değil, bizzat Varlığın evreleri olarak anlamak ve ontolojik kategoriler şeklinde değerlendirmek gerekir.¹⁵⁶ İlk ilkenin doğru bir biçimde anlaşılabilme-

149 Stace, *age*, par. 407.

150 Stace, *The Philosophy of Hegel*, par. 405.

151 Nitekim Hegel bunu açıkça dile getirir, bkz.: Hegel, *FBA*, par. 213 Ek.

152 Hegel, *age*, par. 213 Ek.

153 Kojeve, *Hegel Felsefesine Giriş*, s. 171. Kojeve ayrıca, Hegel'in "mantıksal olan" (*das Logische*) tabiriyle kendisinde ele alınan mantıksal düşünceyi değil, düşünceyle ya da söylemle (*Logos*) doğru bir biçimde açığa vurulmuş Varlığı ifade ettiğini belirtir (bkz. *ayrı yer*).

154 Hegel, *age*, par. 19.

155 Aynı eser, par. 213. Ayrıca bkz. Hegel: "Mantıksal belirlenimler, Mutlak'ın tanımları olarak, Tanrı'nın metafiziksel tanımları olarak görülebilirler" (Hegel, *age*, par. 85.)

156 Kojeve, *age*, s. 171.

si, onun ikinci ilke çerçevesinde yorumlanmasına bağlıdır. Hegel'in ifadesiyle, ilk ilkedeki akıl ve gerçeklik kavramları anlak düzeyindeki anlamlarıyla ele alınırsa hata yapılmış olur.

Kendinden önceki metafiziksel sistemleri "eski metafizik" olarak nitelleyen Hegel, onları düşünmenin "anlak" düzeyinden hareketle çıkarımlar yapmakla suçlayarak, eleştirir.¹⁵⁷ Onun açısından metafizik, ancak mantık aracılığıyla doğru bir biçimde kurulabilir ve gerçek bir bilim olur.¹⁵⁸ Fakat bunun yapılması için de doğru yöntemin izlenmesi gerekmektedir. Bu yöntem, Hegel'e göre eski metafiziğin yöntemi olamaz; doğru ve uygun yöntem, "karşıtların özdeşliği" ilkesine dayalı üç evreli düşünmeden oluşan diyalektik yöntemdir. Zira Hegel'e göre mantık ve metafiziğin ilkeleri aynıdır. Bu, metafiziğin mantıksal, mantığın ise metafiziksel olduğu anlamına gelmektedir.

---

157 Hegel *FBA*, par. 28 ve eki.

158 F. Chatelet, "Metafizik Tasarı", *Hegel'i Anlamak*, der. ve çev.: Tülin Bumin, 2. basım, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 1993, ss. 124-142.